

Yasin Apaydın. *Metafiziğin Meselesini Temellendirmek: Tecrid Geleneği Bağlamında Umûr-ı Âmme Sorunu*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019. 341 sayfa. ISBN: 9786052105450.

Ayşe Betül Tekin*

Klasik dönem sonrası İslam düşüncesi çalışmaları dünya çapında olduğu gibi Türkiye’de de yaygınlaşmaktadır. Bu dönemde kaleme alınan özellikle şerh ve haşiye türündeki eserler son on yıldır akademide daha çok ilgi görmeye başlamıştır. İsmail Kara’nın 2011’de çıkan kitabı, şerh-haşiye literatürünün mahiyet ve özelliklerini genel olarak değerlendiren ve bu literatürün neden çalışılması gerektiğine dikkat çeken Türkçedeki yol gösterici kaynaklardan biridir.¹ Şerh ve haşiye türündeki teliflere temel teşkil eden birçok metne değinen Kara, bunlar arasında Nasîrüddin Tûsî’nin (ö. 672/1274) *Tecridü’l-akâid* adlı risâlesini de zikretmektedir. Tûsî’nin bu risalesi ve üzerine yazılan şerh ve haşiyeler hakkındaki tez, makale ve tahkik çalışmalarının sayısı son yıllarda giderek artmaktadır. Değerlendirmemize konu olan Yasin Apaydın’ın eseri, *umûr-ı âmme* kavramını *Tecrid* etrafında şekillenmiş olan şerh ve haşiye geleneği bağlamında ele almayı amaçlayan Türkçedeki ilk kitap çalışmasıdır.

Apaydın, İstanbul Üniversitesi’nde 2017 yılında tamamladığı doktora tezini *Metafiziğin Meselesini Temellendirmek* üst başlığını da ekleyerek gözden geçirilmiş haliyle kitaplaştırmıştır.² Başlığa yapılan bu ekleme kitabın daha genel felsefe okurlarına hitap etmesi ve bir mesele olarak umûr-ı âmmenin metafiziğin temel kavramlarını içerdiğine işaret etmesi bakımından anlaşılır bir durumdur. Kitap önsöz, giriş, üç bölüm, sonuç ve ekler kısımlarından müteşekkildir. Yazar önsözde kitabın amacının *Tecrid* geleneğine ait metinler merkezinde umûr-ı

* Dr. Öğretim Üyesi, Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi. İletişim: betul.tekin@yalova.edu.tr.

1 İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011).

2 Yasin Apaydın, “*Tecridü’l-Akâid Geleneğinde Umûr-ı Âmme Sorunu*” (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017).

âmmе teriminin “kôkeni, mâhiyeti ve kapsamına dair felsefi bir tahlili” olduğunu belirtmektedir (9). Kitabın giriş kısmında nitelikli bir literatür değerlendirmesi de sunan Apaydın, mevcut çalışmaların genellikle varlık, mâhiyet, birlik ve zorunluluk gibi umûr-ı âmmе meseleleri üzerine yoğunlaştığını, buna karşılık bizzat umûr-ı âmmе sorununa değinmediğini ifade etmekte, bu konuyu ele alması bakımından çalışmasının literatürdeki boşluğu doldurduğunu ve diğerlerinden farklılaştığını vurgulamaktadır (27). Ortaya çıkan eserin, problem merkezli yaklaşıma sahip olması ve klasik kaynakları başarılı bir şekilde kullanması bakımından alana katkı sağladığı söylenmelidir.

Apaydın giriş bölümünde ilk olarak konunun mahiyetini ve sınırlarını belirtmektedir. Şerh ve haşiye dönemiyle ilgili tarih yazımındaki problemlere de işaret ederek çalışmasını, teorik olarak gerilemeci söylemin karşısına konumlandırmaktadır. Bu söyleme göre klasik dönem sonrasında ortaya çıkan metin, şerh ve haşiye türündeki yazım tarzları düşünsel anlamda gerilemeyi yansıtmaktadır. Apaydın’a göre on üçüncü yüzyılda veciz bir risale olarak yazılan *Tecrid* gerilemeye değil, aksine yeni bir yorum geleneğinin başlamasına neden olmuştur. Oldukça yoğun ve kapalı bir metin olduğu için zaman içerisinde telif edilen şerh ve haşiyeler, *Tecrid*’in ele aldığı meseleleri detaylandırmıştır. Bu meselelerden biri olan umûr-ı âmmе sorununa kitabını hasreden yazar, tartışmaların nasıl geliştiğini göstermek için metinlerin tarihsel seyrini takip etmeyi hedeflemektedir. Takip ettiği yöntem, ilgili metinleri şerhler ve haşiyeler şeklinde ayırarak analiz etmeye dayanmaktadır. Bu sayede şerh-haşiye ilişkilerini gösteren yazar, şerhlerde yer alan meselelerin daha sonra haşiyelerde ve mesele odaklı üretilen risalelerde ayrıntılandırıldığı tespitinde bulunmaktadır. Yine yöntem kısmında şârih ve muhaşşilerin düşüncelerinin nasıl tespit edileceği problemine de yer vermektedir. Yazara göre âlimlerin dile getirdikleri itirazları kendi düşünceleriyle özdeşleştirmek hatalı bir bakış açısidir. Bu probleme anlamacı bir yöntemle yaklaşan yazar, önce bir düşünürün ana metinle irtibatını açıklamaya, sonra o düşünürün yazdığı diğer metinlerdeki farklılıkları belirlemeye ve dolayısıyla her metni kendi bağlamında değerlendirmeye çalışmaktadır (26). Apaydın’ın bu yöntemi kitabın başlığındaki “*Tecrid* Geleneği Bağlamında” ifadesine yansımıştır. Özellikle ana fikrin işlendiği üçüncü bölümde düşünürlerin farklı eserlerinde farklı tavırlar benimsediği gösterilmiştir. Örneğin Seyyid Şerif Cürçânî’nin (ö. 816/1413) *Hâşiyetü’t-Tecrid*’i ile *Şerhu’l-Mevâkıf* karşılaştırıldığında aynı konuda farklı seviyede yorumlar serdettiği ortaya konmuştur (269). Ele alınan problemle ilgili düşünürlerin diğer eserlerine de referansta bulunmanın farklı perspektifler kazandırdığı söylenebilir.

Kitabın “*Tecrîdü’l-akâid ve Tecrîd Geleneğinin Oluşumu*” başlığını taşıyan birinci bölümünde, *Tecrîd*’in öneminden bahsedildikten sonra bu gelenek içerisinde belirlenen sekiz şerh ve altı haşiyenin yanı sıra, umûr-ı âmme konusuna hasredilmiş altı risalenin mahiyeti ve kapsamı incelenmektedir. Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) *Tecrîd* üzerine yazılmış iki yüzden fazla eserden otuz yedi tanesini *Keşfü’z-zunûn*’da zikretmiştir. Yazar çalışmasını sınırlandırmak için literatürde sıklıkla atıfta bulunulan ve yeni bir yaklaşım getiren eserleri seçmiştir. Bu eserleri tarihsel analize tabi tutmasıyla yazar, eserlerde ele alınan meselelerin değişen ve sabit kalan yönlerinin üzerinde durmuştur.

Akâide dair önceki söylemlerin tenkit süzgecinden geçirilerek soyutlanması anlamına gelen *Tecrîdü’l-akâid* tabiri yazara göre eserin önemine delalet etmektedir. *Tecrîd* kısa ve öz üslubuyla İslam düşünce tarihinde yeni bir yazım tarzının başlamasında etkili olan eserlerden biridir (38). Tûsî’nin, bu yazım biçimini benimsemesini metnin “kolay ezberlenmesi” esasına dayandığını aktaran Apaydın’a göre ise tek neden bu değildir. Dönemin siyasi değişimlerine de değinen yazar, Tûsî’nin bu tarz bir eser yazmasında Müstansırıyye Medresesi’nin müfredatını oluşturma çabasının da etkili olduğunu ekleyerek telif tarzı ile müfredat arasında sıkı bir ilişki kurmaktadır (42). Apaydın’a göre *Tecrîd*, farklı itikada sahip âlimler arasında tartışmalı bir bahis olan *imametle* daha çok gündeme gelmesine rağmen düşünürlerin mutabık olduğu umûr-ı âmme bahsi geri planda kalmıştır. Bunun bir yansıması olarak da çatışmacı bir metin olarak sunulmuştur. *Tecrîd*’in çatışmacı değil, birlik ve süreklilik sağlayan yönünü öne çıkaran yazar, bu eser etrafında şekillenen geleneğin çalışılması, özellikle de ilgili yazma eserlerin tahkik edilmesi ihtiyacını hatırlatmaktadır (51). Nitekim şerh ve haşiyelerin çoğu, imamet bahsi yerine umûr-ı âmme meselesine yoğunlaşmıştır. *Tecrîd*’in ortaya çıkardığı değişim, eserin muhtevasına olduğu kadar konularının sıralanışına da yansımıştır. Şemseddin İsfahânî (ö. 749/1349), *Tesdîdü’l-kavâid* adlı şerhinde *Tecrîd*’in altı bölümünün nasıl tertip edildiğini, ele aldığı konular arasında irtibat kurarak hiyerarşik biçimde yorumlayan ilk şârihtir. Apaydın, metnin tutarlılığını gösteren bu dizilişle konuların tahsil edilme süreci arasındaki ilişkiye ve Tûsî’nin kurduğu sistemin, ilk bölüm olan umûr-ı âmme meselesine dayanmasından ötürü *Tecrîd*’in metafizik temelli bir metin olduğuna dikkat çekmektedir (53).

Apaydın, *Tecrîd* metnini temel alan eserleri genel olarak iki gruba ayırmaktadır: (i) Metnin geneli üzerine yazılan eserler: Bunlar şerh türünde olup bu eserlerde müellifin kendi görüşünü bulmak zordur. Örneğin, en hacimli şerh olan *Şevâriku’l-ilhâm*’da Lâhîcî (ö. 1072/1661) birçok kaynaktan alıntı yapmış, ancak

kendi görüşlerine pek yer vermemiştir (88); (ii) Belli bir problem merkezinde ve daha geç dönemde yazılan eserler: Bu eserler haşiye veya talikat türünde olup müellifleri belirli konuları öne çıkararak kendilerinden öncekilerin görüşlerinden farklılaştıklarını ortaya koymaktadır. Mesela, Samsûnî'nin (ö. 919/1513) haşiyesi *Tecrîd*'in sadece ilk maksadının varlık ve mâhiyet bahisleri hakkındadır. Haşiyesinde önceki yorumları eleştiren Samsûnî, kendi değerlendirmelerine detaylı bir şekilde yer vermektedir (107).

Yazar, *Tecrîd*'in şerhlerini tanıtırken aralarında karşılaştırma yaparak benzerliklerine ve farklılıklarına işaret etmektedir. Örneğin *Tesdîdü'l-kavâid*'i tanıtırken *Tecrîd*'in daha önce yazılmış şerhi olan Hillî'nin *Keşfü'l-murâd*'i ile ortak olan yönlerine ve *Tesdîd*'e eklenen bazı yeni meselelere değinmektedir (62). Ayrıca *Tecrîd* geleneğinin sürdürülmesinde hoca-talebe silsilesinin ve tedris faaliyetinin önemini sıklıkla zikretmektedir. Bu hususta Ali Kuşçu (ö. 879/1474) ile Seyyid Şerif Cürçânî sonraki âlimler üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bilhassa Hatîbzâde'nin (ö. 901/1496) haşiyesini kaleme almasının ardından *Tecrîd*'in şöhretinin Osmanlı coğrafyasında arttığı ve önceki görüşlerin tahkikini yapan Taşköprülüzâde'yle (ö. 968/1561) de mevcut birikimin gelecek nesillere taşınarak canlılığını devam ettirdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Apaydın, Kuşçu'nun şerhine haşiye yazan Mîr Sadreddin Şîrâzî (ö. 903/1498) ile Celaleddin Devvânî (ö. 908/1502) arasındaki tartışmaların başlangıcından bahsetmekte, kaynaklardaki bilgileri karşılaştırmalı analize tabi tutmak suretiyle tashih etmektedir. Kâtib Çelebi, ilk haşiyeyi Devvânî'nin yazdığını, sonrasında onu tenkit amacıyla Şîrâzî'nin bir haşiye kaleme alarak tartışma başlattığını belirtmektedir. Bu bilgiye şüpheyle yaklaşan Apaydın, Şîrâzî'nin haşiyesinde Devvânî'ye yönelik herhangi bir atfın bulunmadığını tespit etmektedir. Bu ve başka delillere dayanarak bu ikili arasından ilk haşiye yazanın Şîrâzî olduğu görüşünü savunmaktadır (95, 101). Birinci bölümün sonunda Apaydın, Osmanlı medreselerinde okutulmuş olan *Tecrîd* ve *Mevâkıf* gibi eserler üzerine talikat türünde yazılmış "umûr-ı âmme risaleleri" literatürü içerisinde altı risaleyi değerlendirmektedir. Bu risaleler, Osmanlı coğrafyasında umûr-ı âmme meselesinin nasıl müstakil bir alan haline geldiğini göstermektedir (129).

"Umûr-ı Âmme'nin Hazırlayıcısı Olarak Mevzû-Mesâil Tartışmaları ve Mevcutların Taksimi Problemi" başlığından anlaşıldığı üzere çalışmanın ikinci bölümü, umûr-ı âmme sorununa zemin hazırlayan ve bu sorunun gelişimine katkı sağlayan unsurları incelemektedir. Bunlar metafizik ve kelâm ilmindeki mevzu tartışmaları, küllî ilim ve müteahhirûn kelâmındaki mevcutların taksimi meseleleridir. Umûr-ı âmme ilk defa bir başlık olarak Fahreddin er-

Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mebâhis*'inde yer almasına rağmen, yazar metafiziğin konusu ve meseleleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek, Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) eserlerinde umûr-ı âmmenin izlerini sürmektedir. Ayrıca ilimler taksimlerine de bakarak metafizik içerisinde umûr-ı âmmenin konumunu belirlemeye çalışmaktadır. Apaydın, İbn Sînâ sonrası dönemin Meşşâî filozoflarından olan Levkerî'nin (ö. 517/1123-4) *Beyânü'l-hak* adlı eserinde metafiziği iki kısma ayırmasını da bu alana yapılmış önemli bir katkı olarak görmektedir. Levkerî, birinci kısmı ilm-i küllî, ikincisini ise ilm-i rubûbî olarak adlandırmıştır. Umûr-ı ammeyi ilm-i küllî alanında konumlandırarak onu teolojiden ayırtmıştır (166). Bu bağlamda yazar, İşrâkî geleneğin kurucusu Sühreverdî'nin (ö. 1191/587) de metafiziği ilm-i ilâhî ve ilm-i küllî kısımlarına ayırdığını ve varlık taksimlerine ilm-i küllî kapsamında yer verdiğini vurgulamaktadır. Apaydın sonrasında müteahhirün dönem mütekellimlerinin mevzû ve mesâil tartışmalarına yaklaşımlarını ele almaktadır. Özellikle *Şerhu'l-Mevâkıf* ve *Şerhu'l-Makâsıd*'da kelâmın mevzû, mebâdî ve mesâilini tespit noktasında yapılan izahlara değinmektedir. Akabinde *Tecrîd* geleneğinin mevzû tartışmalarına katkısını ortaya çıkaran yazar, her ne kadar *Tecrîd* metninde kelâmın mevzû bahsi bulunmasa da çoğu şârih ve muhaşşinin bu problemle ilgilendiklerini belirtmektedir. Umûr-ı âmmeyle irtibatlı bir diğer problem ise *Tecrîd* geleneğinde ilk kez İsfahânî şerhinin mukaddimesinde yer alan mevcudât taksimleri bahsidir. İsfahânî öncesi ve sonrası yaklaşımları inceleyen Apaydın, bu tür taksimleri “mevcutların çoklu taksimi” şeklinde adlandırmaktadır. Çünkü bu taksimler hem felsefî hem kelâmî gelenekleri küllî ve icmali bir bakışla kuşatma amacı taşımaktadır. Yazar *Tecrîd* literatüründe mevcutların taksimleri ile umûr-ı âmme arasında yakın bir ilişki kurulduğunu düşünmektedir.

Kitabın ana fikrinin ortaya konduğu ve “Umûr-ı Âmme Sorunu: Tanım ve Yaklaşımlar” başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise umûr-ı âmmenin tanımına yönelik dört temel yaklaşım ve niteliklerine yönelik üç türlü yaklaşım ele alınmaktadır. Yazar, tarihsel olarak umûr-ı âmmenin sorunlaşma sürecini onu tanımlama çabaları, mahiyeti ve kapsamına dair yapılan tartışmalar üzerinden sunmaktadır. Umûr-ı âmmenin mesâilinin değil de bizzat kendisinin felsefî bir sorun olarak vazedilmesinin gerekçelerine odaklanmaktadır (237). *Tecrîd* literatürünün umûr-ı âmme sorununa yönelik yaklaşımlara yönlendirici bir katkı sağladığını ileri sürmektedir. Tûsî, *Tecrîd*'de umûr-ı âmmenin kapsamını (i) vücûd ve adem, (ii) mâhiyet ve eklentileri (*levâhık*) ve de (iii) illet ve malûl olmak üzere üç kısma ayırmıştır.

Tecrîd'de umûr-ı âmmenin tanımı yer almamış, fakat şerhlerinde işaret edilen bazı tanımlar daha sonra haşiyelerde açıklanarak tartışılmıştır. Apaydın çeşitli tanım ve yaklaşımları ortaklık (*iştirâk*), kapsayıcılık (*şümûl*), özgülük (*ihtisâs*) ve karşıtlık (*tekâbül*) olmak üzere dört başlık altında toplamıştır. Yazar bu hususları sınıflandırmak için haşiyelerde yapılan tasnif çabalarından istifade ettiğini eklemektedir (277). Ortaklık tanımına göre umûr-ı âmme, “mevcutların tümünde ya da çoğunda ortak olan” şeylerdir (246). Bazı düşünürler umûr-ı âmme yerine *umûr-ı şâmile* terimini kullanarak kapsayıcılık tanımını tercih etmişlerdir. Bu açıdan genellikle “mevcutların tümünü ya da çoğunu kapsayanlar” şeklinde tanımlamışlardır (256). Umûr-ı âmmenin kapsamına dair yorumlar analiz edildiğinde mevzû tartışmalarının etkisi görülmektedir. Örneğin, Tefâtânî'ye (ö. 792/1390) göre kelâmın mevzûu, *mevcut* değil de *malum* olarak kabul edildiğinde, tanımın “mevcutların ve madumların çoğunu kapsayan” olarak değiştirilmesi gerekmektedir (264). İcî'nin (ö. 756/1355) *Mevâkıf*'taki “mevcudun kısımları olan Zorunlu, cevher ve arazdan birine özgü olmayan” şeklindeki tanımını ise Apaydın özgülük yorumu olarak adlandırmaktadır (266). Ayrıca İcî ve daha sonra Ali Kuşçu umûr-ı âmmenin mevcudun herhangi bir kısmına özgü olmamasıyla kitabın tertibinde ayrı bir bölüme muhtaç olması arasında bağlantı kurmuşlardır (271). Dördüncü tanım ise Cürçânî'nin ileri sürdüğü, karşıtlarıyla birlikte (varlığın mukabili olan yokluk gibi) mefhumları umûr-ı âmmenin kapsadığıdır. Bu tanımda karşıtın ilmi bir amaç taşıma şartını koşmuşlardır. Bu dört yaklaşımın her biri eleştirilere konu olmuş ve zamanla tashih edilmiştir.

Bahsedilen tanımların yanı sıra umûr-ı âmme farklı yönleriyle de nitelenmiştir. Apaydın, metinlerin satır aralarında bulunduğu bu nitelermeleri iki döneme ayırmaktadır. Umûr-ı âmmenin tanımı yapılmadan önceki dönemde zatî araz vasfı, sonraki dönemde ise ilke (*mebde*) ve ikinci akledilir olma özellikleri ön plana çıkartılmıştır. Yazar ilk olarak umûr-ı âmme ile zatî araz arasında kurulan ilişkiyi irdelemektedir. Müteahhirün dönemine gelindiğinde, umûr-ı âmme için artık zatî arazdan ziyade mebâdî oluşu gibi diğer özellikleri yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mebâdî oluşuna yapılan vurgular da değişiklik göstermiştir. İsfahânî umûr-ı âmmeyi mebâdî olarak nitelermekte ve ilahiyat meselelerinden daha açık olduğu için onlara göre öncelik kazandığını ifade etmektedir. (294). Son olarak Apaydın, umûr-ı âmmenin ikinci akledilirlikle ilişkisini ele almaktadır. Tûsî, ilk akledilir ile ikinci akledilir arasında irtibat kurmuştur. Örnek olarak bir ve çok kavramlarını ilk akledilirler, birlik ve çokluk kavramlarını ikinci akledilirler olarak nitelendirmektedir. Tûsî'yi bu konuda tasdik eden İsfahânî'ye göre “ikinci akledilirler, ilk akledilirlerle zihinde ilişen ârızlardır ve hariçte onlara mutabık

bir suret bulunmamaktadır” (304). Diğer taraftan Ali Kuşçu, Tûsî'nin görüşünü eleştirmiş ve yeni tartışmalara kapı aralamıştır. Zikredilen bu üç nitelik umûr-ı âmmenin metafizik içindeki konumunu göstermektedir. Kitabın ekler kısmında *Tecrid* öncesi ve sonrası eserlerde umûr-ı âmme bahislerinin başlıklarını içeren iki adet tablo yer almaktadır. Eserler arasındaki farklar hakkında genel bir şema sunan söz konusu tabloların, bu bölümü okumadan önce incelenmesi, tartışmaları takip etme bakımından kolaylık sağlayacaktır.

Kitapta kanaatimizce tartışmalı olabilecek tek husus, *Tecrid* geleneğine dâhil olan düşünürlerin hangi bakış açısıyla tanıtılması gerektiğidir. Apaydın, felsefe ile kelâm alanlarının iç içe geçtiği klasik dönem sonrası İslam düşüncesi çalışmalarında kullanılan eserleri felsefe ve kelâm şeklinde sınıflandıran “katı disiplincilik” anlayışını sakıncalı bulmaktadır (26). Buna binaen, kitabın birinci bölümünde *Tecrid*'in konumunun kelâmda mı felsefede mi olduğu tartışmasını ele almakta ve iki yaklaşımın varlığından söz etmektedir. Birincisi kelâm içerisinde felsefi birikimin eridiği, ikincisi ise felsefe içerisinde kelâmî birikimin eridiği söylemleridir. Yazar, klasik dönem sonrasından İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) felsefe-kelâm ilişkisi hakkındaki yaklaşımını delil getirerek kelâm yararına olan birinci yaklaşımı tercih ettiğini belirtmektedir. Zira Tûsî, İbn Sînâcî bir filozof kabul edilmesine rağmen *Tecrid*'in şârih ve muhaşşîlerinin kelâmcılardan olması bu görüşü desteklemektedir (46). Bununla birlikte, yazarın kitabın çeşitli yerlerinde *Tecrid* geleneği içerisinde Hillî, Ali Kuşçu, Devvânî, Hatîbzâde ve Taşköprülüzâde gibi isimleri “filozof” olarak nitelendirmesi aslında felsefe disiplinine ait gördüğü izlenimi uyandırmaktadır (94, 201, 220, 278, 311). Oysa söz konusu dönemde filozof tabiri daha çok Meşşâî geleneği takip eden düşünürler için kullanılmaktaydı. Günümüzdeki daha geniş anlamıyla filozof nitelemesi bu âlimler için uygun görülebilirse de, İslam düşünce tarihi çalışmalarında o dönemdeki ayrışmalara uyan ifadelerin kullanılması veya bu tercihin girişte belirtilmesi daha uygun olurdu.

Sonuç olarak kitabın özenli ve titiz bir çalışma sonucunda yazıldığını söylemeliyiz. Meseleyi ele alış biçimi ve kullandığı zengin kaynakça dikkatle incelendiğinde emek verilmiş bir eser olduğu ortaya çıkmaktadır. İslam düşüncesi alanında yapılan çalışmalara aşına olanların rahatlıkla takip edebileceği bir dile ve akıcı bir anlatıma sahip olan kitabın konuları arasında kurulan bağlantıların metnin devamlılığını iyi sağladığı vurgulanmalıdır. Yazar bu çalışmasıyla tahkik edilmemiş birçok şerh ve haşiyenin gün yüzüne çıkmasına da yardımcı olmuştur. Tahkik edilmiş olan eserlere ise ihtiyatla yaklaşarak ulaşabildiği yazma nüshalarına başvurmuştur. Gerektiğinde yazmaların farklı nüshalarını karşılaştırmıştır.

Birincil kaynaklara dayanarak yaptığı değerlendirmeler, çalışmayı daha değerli kılmaktadır. Ayrıca şerh ve haşiyeye yazım tarzlarını aralarındaki farkları göstererek örnekler üzerinden incelemesi çalışmayı önemli kılan bir başka unsurdur. Çalışma, bu özellikleriyle tarihsel metotla felsefî kavram çalışması yapacak araştırmacılar için örneklik teşkil etmektedir. Apaydın'ın bu eseri *Tecrîd* geleneği üzerine Türkçede yazılmış ilk kitap olma vasfını taşıması bakımından kendinden sonraki çalışmalar için göz ardı edilemez bir kaynak olacaktır.